

A Horthy-korszak történelemtankönyveinek Kossuth-képe

© Olasz Lajos

Szegedi Tudományegyetem JGYPK, Szeged

olasz@jgypk.u-szeged.hu

A Horthy-korszak keresztény-nemzeti ideológiájában a társadalom nevelése a korábbinál sokkal fontosabb szerepet kapott, ezzel párhuzamosan az iskolai nevelés területén is fokozottabb politikai-ideológiai elvárások érvényesültek, mint korábban. Klebelsberg Kuno a közoktatás explicit feladatává tette egy olyan történelmi szemlélet kialakítását, amely erősíti a felnövekvő nemzedék elkötelezettségét a korszak hivatalos politikai törekvései, a keresztény-konzervatív szemlélet mellett, és elutasítja a fennálló rendszer által elvetett liberális, demokrata nézeteket, társadalmi célokat. Ahogy megnőtt a tankönyvek pedagógiai jelentősége, a politika is egyre inkább felismerte az azokban rejlő befolyásoló erőt. Ezt jelezte, hogy 1925-ben átalakították a tankönyvvé nyilvánítás rendszerét, felállították a Tankönyvügyi Bizottságot, és jelentős állami ráfordítással létrehoztak egy központi tankönyvkiadót, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdát (Albert, 2006:13-15).

A korszak tudományos nézeteire és közgondolkodására nagy hatást gyakorolt Szekfű Gyula, 22 év alatt 7 kiadást is megélt történelmi munkája, a *Három nemzedék*. A mű alapgondolata, hogy a történelem során nem elsősorban az anyagi, társadalmi, politikai tényezők a változások mozgatórugói, hanem az uralkodó eszmék, a gondolkodásmód és az erkölcsi értékrend alakulása. Ennek megfelelően a hivatalos felfogás a forradalmi törekvéseket, a fennálló intézményrendszer elleni támadásokat, bármilyen fontos nemzeti célt tűzzenek is maguk elé alapvetően elhibázott, romboló, a szerves fejlődés menetét megzavaró magatartásként értékelte, és vele szemben az átgondolt, mértéktartó evolúciós reformfolyamatot preferálta (Unger, 1976:168)

Ezek a nézetek alapvetően meghatározták az oktatáspolitikai törekvéseket és a tankönyvekben megjelenő múltképet is. A Hóman Bálint miniszteri működése alatt bevezetett 1934-es tantervben, emelkedett a magyar történelem aránya az egyetemessel szemben, a középiskolák VII. osztályban egyetemes helyett magyar történelmet oktattak. Így a történelemszemlélet, illetve az állampolgári, közéleti kompetenciák alakulása szempontjából legfontosabb időszakban, a VII–VIII. évfolyamon már a magyar történelem dominált. A tantervi utasításokban kiemelt hangsúlyt kapott a történelem tantárgy segítségével történő állampolgári nevelés, annak bemutatása, hogy az állami intézményekkel való szembefordulás mindig súlyos bajokhoz vezet (Albert, 2006:46-51).

Ennek megfelelően a történelemoktatásban nagy szerepet szántak a kiemelkedő történelmi személyiségek példáinak. A korábbiakkal szemben azonban nem elsősorban a szabadságharcok hőseit, hanem a gazdasági fejlődést szorgalmazó, tekintélytisztelő és békés kompromisszumra törekvő

reformereket állították mintaként a tanulók elé. A korszak történelemkönyvei a reformkort, ezen belül Széchenyi működését nagy terjedelemben, a forradalom időszakát és Kossuth tevékenységét lényegesen kevesebb oldalon tárgyalták. Az üzenet az volt, hogy a nemzet érdekeinek a békés, megegyezéssel reformra való törekvés felelt meg, míg az udvarral való nyílt szakítás csak elmélyítette a válságot és megoldhatatlan helyzetet teremtett (Unger 1976:189, 265-266).

A Horthy-korszakban kialakuló hivatalos történelemfelfogás meglehetősen ambivalensen viszonyult Kossuth személyéhez, tevékenységéhez. A rendszer ellenforradalmi legitimitásának és tekintélyelvű berendezkedése nehezen volt összeegyeztethető Kossuth demokratikus nézeteivel, az uralkodóházzal és a kormánnyal szembeni engedetlenségével, a tömegekre támaszkodó, radikális változásoktól sem visszariadó politikai törekvéseivel. Vele szemben inkább az alkotmányos keretek között lassan építkező reformer, Széchenyi alakját, vagy a türelmes, kivárással építő, a törvényes eszközökhöz ragaszkodó Deák habitusát tekintették követendő példának (Szóke, 2002:16-17).

A hivatalos megítélés ellenére széles társadalmi körökben Kossuth komoly népszerűséggel rendelkezett, amit a politika irányítói sem hagyhattak figyelmen kívül. Az ország Trianon utáni helyzetében fontos tényezőnek számítottak a nemzetet összetartó történelmi szimbólumok, ezért a kormányzat is igyekezett kiaknázni Kossuth kultuszát. 1848 emléke ápolására vonatkozóan 1927-ben két új jogszabály is született. Március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánították, és törvénybe iktatták Kossuth Lajos emlékét. A hivatalosan elfogadott Kossuth-kép azonban jelentősen megváltozott, „megszelídült”. A liberális-demokrata forradalmár helyett a keresztény-nemzeti felfogásba jobban beilleszthető nemzeti reformer alakja került előtérbe. A II. világháború időszakában ismét felértékelődött a nemzeti függetlenség és a fegyveres önvédelem kérdése, ami pozitívabb megítélést eredményezett Kossuth forradalom alatti tevékenységével kapcsolatban is (Lukács, 2004:298-301).

A Horthy-korszak tankönyvei általában hűen követték a politikai szempontból elfogadott történelemértelmezést, a korszak különböző periódusaiban a könyveket megrendelő iskolafenntartóktól függően azonban nem elhanyagolható különbségek adódtak az egyes kiadványok Kossuthra vonatkozó megállapításai között. Az állami iskolákban és a katolikus oktatási intézményekben használt, főként a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, az Athenaeum, illetve a Szent István Társulat által kiadott tankönyvek általában kritikusabb hangon írnak Kossuthról, míg a protestáns iskolákban használt tankönyvek, a Debreceni Nyomda vagy a Franklin kiadványai rendszerint pozitívabb képet festettek róla (Albert, 2006:24-26).

A Horthy-korszak történelemtankönyveinek Kossuth-ábrázolására általában jellemző, hogy vele szemben politikustársai (Széchenyi, Deák) tevékenységét, érdemeit emelték ki, így csökkentve Kossuth szerepét. A tankönyvek többsége Kossuthot, a gazdasági átalakulás motorjának számító Széchenyihez, illetve a polgári jogok és a közéleti haladás szószólójaként fellépő Deákhhoz képest, a reformkor jelentéktelen mellékszereplőjeként mutatta be. Széchenyi részletes életrajza szinte minden tankönyvben szerepelt, Kossuthról viszont a kiadványok többségében alig esett szó. A könyvekben komoly kontrasztként jelent meg, hogy miközben Széchenyi a felsőtábla, Deák pedig az alsótábla vezetőjeként jelent meg, Kossuthról csak annyit közöltek, hogy egy távol lévő főrend

képviselésében, annak helyetteseként vett részt az országgyűléseken (Miskolczi & Szolomájer, 1931:148).

A könyvek egy része említette, hogy Kossuthnak is voltak kezdeményezései a gazdaság fejlesztésére (Védegylet), ezen érdemeit azonban több szerző azzal csökkentette, hogy az általa sürgetett iparfejlesztést koncepcionálisan vitathatónak, eredményeit tekintve pedig jelentéktelennek minősítette. Néhány kritikus hangvételi munka még azt is kiemelte, hogy Kossuth a gazdasági kérdésekben, a hazai ipar fejlesztése tekintetében is nyílt konfrontációt vállalt az udvarral, miközben Széchenyi nagy ívű, mezőgazdaságra alapozó reformtervei sokkal inkább illeszkedtek az összbirodalom gazdasági rendszeréhez (Ember, 1926:123; Szegedi, 1942: 28–29).

Széchenyi meghatározó súlyát Kossuthtal szemben azzal is igyekeztek kiemelni a szerzők, hogy a társadalmi reform kérdésében (jobbágyfelszabadítás) általa képviselt korlátozott jogbővítés helyessége mellett érveltek, szemben Kossuth teljes jogegyenlőséget hirdető, átgondolatlanak ítélt demokratizmusával. Deák esetében pedig a könyvek egy része külön hangsúlyozta, hogy a *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztése miatt bebörtönzött Kossuth számára Deák harcolt ki amnesztiát, illetve, hogy a vármegye körül kialakuló vitában Deák bölcsessége akadályozta meg az ellenzéki tábor szétesését és teremtette meg a szükséges kompromisszumot (Bartos – Koch, 1936:158–159; Jászay, 1930:222).

Kossuth esetében a könyvek többsége az újságírói tevékenységét, remek szónoki és publicisztikai képességét, magával ragadó, gyújtó hangú stílusát – és az alapvetően ennek köszönhetően kialakuló széleskörű népszerűségét emelte ki. Ezeket az erényeit azonban több szerző azzal relativizálta, hogy politikai szempontból a megnyilatkozásait megalapozatlannak, ötletszerűnek ábrázolta. Azt állították, hogy miközben Széchenyi elméleti rendszert dolgozott ki, megfontoltan érvelt, racionálisan mérlegelt, reális célokat jelölt meg, addig Kossuth napi aktualitások szerint cselekedett, hirtelen elhatározásoknak, érzelmeknek engedett, megvalósíthatatlan álmokat kergetett. A Horthy-korszakban uralkodó felfogás, a hivatalos oktatáspolitikai szempontjából különösen nagy hangsúlyt kapott az a megállapítás, hogy míg Kossuth sokkolni és mozgósítani akart, addig Széchenyi nevelni próbált a haza javára (Várady, 1934:62–66).

A korszak tankönyvei a reformkor legfontosabb kérdéseként a Széchenyi és Kossuth között zajló polémia emelték ki, ami már csak azért is ellentmondásos, hiszen eszerint egy nagy tapasztalatú és komoly teljesítményt elérő tekintély került szembe egy kellően ki nem érlelt koncepciót képviselő, jelentősebb eredményeket még fel nem mutató fiatalemberrel, akit elsősorban merész kormányellenessége és kiváló szónoki képességei tettek közismertté és népszerűvé. Ezek után a szerzők nagy része könnyen fogalmazza meg, a szakmai szempontból meglehetősen vitatható, sommás következtetést, hogy Széchenyi mértéktartó racionalitása volt a helyes álláspont, a türelmetlen közvélemény azonban a gyorsabb változásokkal kecsegtető, de több kockázatot jelentő kossuthi magatartást támogatta. Ebben a megítélésben az uralkodó szellemtörténeti irányzat épp úgy felfedezhető, mint a mérsékelt reformkonzervatív törekvéseket preferáló kormányzati felfogás (Farkas – Komáromi, 1930:171; Meszlényi, 1937:76).

A nemzeti erők összefogásának demonstrálására vonatkozó politikai elvárások azonban azt is megkövetelték, hogy a reformkor kapcsán a történelemtankönyvek tompítsák az ellentétet a különböző társadalmi irányzatok között. Ezért a szerzők a Széchenyi–Kossuth-vitát általában olyan módon egyszerűsítették le, hogy a végcél tekintetében mindkét fél ugyanazt akarta, különbség köztük csak a módszerek, a tempó és a stílus tekintetében volt. Széchenyi a gazdaság fejlesztését és a műveltség emelését tartotta elsődlegesnek, hogy ezt majd a szükséges társadalmi változások és a függetlenség elérése követhesse, Kossuth viszont első helyre tette a politikai szabadságot, ami szerinte a gazdaság és a kultúra szabad fejlesztésének előfeltétele volt. Több tankönyv is kiemelte, hogy Kossuth sokáig Széchenyi nyomdokain haladt, sőt egyes megfogalmazások szerint a tanítványa volt. Ez a történelmileg vitatható képlet nem csupán a társadalmi viszonyok szerepét bagatellizáló szellemtörténeti szemlélet alkalmazásából fakadt, hanem a fennálló rendszer szempontjából is fontos üzenetet hordozott, az arisztokrácia és a középosztály, a tradicionális intézmények és a mérsékelt reform egységét volt hivatva alátámasztani (Takács, 1921:208; Balogh, 1926:126).

Mindezek után azonban a szerzőknek be kellett mutatniuk, hogy hogyan vált Kossuth 1947-re az ellenzék vezéralakjává. Erre a kérdésre általában az volt a válasz, hogy Széchenyi a reformok sikere érdekében a legkényesebb közjogi kérdéseket nem bolygatta, amit a közvélemény egy része hiányolt nála. Kossuth ezt megtette helyette, és bár eredetileg maga is mérsékelt nézeteket vallott, a radikálisok közül is jelentős tábort gyűjtött maga köré. Az is növelte a befolyását, hogy a *Pesti Hírlap* kritikus hangja miatt az udvar ellenlépéseitől tartó Széchenyi éles támadást intézett ellene, azzal vádolva, hogy felelőtlenül forradalomba rángatja az országot. Ez a lépés széleskörű ellenérzést váltott ki az ellenzék táborában, így tulajdonképpen Széchenyi háttérbe szorulása nyitott teret Kossuth előtt a politika élvonalára felé (Balanyi, 1937:151–152; Sebestyén, 1928:89).

A tankönyvek az 1948-as forradalom kirobbanását általában elbagatellizálták, a hangsúly az áprilisi törvényekre került. A magyar eseményekkel kapcsolatban szinte sehol sem használták a Horthy-korszakban egyértelműen negatív megítélésű forradalom kifejezést. A forradalomról csak, mint lehetséges veszélyforrásról, politikai kockázatról beszéltek, vagy a külföldi történéseket (párizsi, bécsi forradalom) minősítették ilyen módon. A könyvek a hazai eseményeket úgy interpretálták, hogy amiért Széchenyi és más reformerek már régóta küzdöttek, mindaz az áprilisi törvények megalkotásával, erőszak alkalmazása nélkül néhány nap alatt valóra vált (Ujházy, 1927:177; Rákosy, 1933:146).

A kiadványok többsége külön kiemelte, hogy a magyarországi reformfolyamat csak külső kényszerek hatására tért le a törvényes útról. Kossuth is a bécsi intrikák és a nemzetiségek fegyveres támadása miatt volt kénytelen az uralkodó jóváhagyása nélkül cselekedni, és önvédelmi haderőt szervezni. Az önálló haderő megteremtése a Horthy-korszak egyik igen fontos kérdése, a nemzeti szuverenitás meghatározó eleme volt, így Kossuth korabeli szervezőmunkájáról minden történelemtankönyv elismeréssel beszélt. A hadsereg felállítására tett lépéseket a szerzők többsége pozitív módon ítélte meg, csak néhány kiadvány fogalmazott úgy, hogy Kossuth önálló lépései is

hozzájárultak az udvarral történő szakításhoz, illetve a belpolitikában a radikális erők pozícióit erősítették (Jászay, 1930:226; Ember, 1926:127).

Hasonló volt a helyzet Kossuth tavaszi hadjárat során játszott szerepének megítélése tekintetében is. Minden tankönyv nagyra értékelte a Debrecenbe költöző kormány tevékenységének megszervezését, a haderő megerősítéséért végzett munkáját, hangsúlyozva, hogy Széchenyi betegsége és Deák visszavonulása nyomán Kossuth volt a legalkalmasabb erre a szerepre. A konzervatív katolikus kiadványok egy része az 1849-es tavaszi hadjárat kapcsán elmarasztalta Kossuthot a katonai kérdésekbe való beavatkozásáért és a Görgey Artúrral szembeni bizalmatlanságáért. A protestáns szerzők többsége e kérdés kapcsán Kossuth mellé állt, és Görgey politikai ambícióit tette felelőssé a köztük kialakult ellentétért. A legtöbb könyv azonban, hogy ne homályosítsa el a tavaszi hadjárat sikerét, egyszerűen hallgatott a Kossuth–Görgey vitáról (Csóka, 1931:126; Varga, 1942:60).

A legélesebb kritika Kossuthtal szemben a Függetlenségi Nyilatkozat kiadása, a Habsburg-ház trónfosztása miatt fogalmazódott meg a tankönyvekben. A Horthy-rendszernek a történelmi intézmények elleni támadást elutasító felfogása nyomán ezt a lépést a tankönyvek egyértelműen elhibázott, súlyos következményekkel járó döntésnek értékelték. A könyvek többsége az objektív háttérrel, a tavaszi hadjárat katonai sikereit, illetve a Ferenc József által kiadott, Magyarország alkotmányos különállását és területi sérthetetlenségét megszüntető olasz nyilatkozatot nevezte meg kiváltó okként. A kiadványok mintegy fele azonban Kossuth személyes szerepét is hangsúlyozta, kiemelve, hogy ez a „végzetes” a határozat az ő kezdeményezésére történt, egyes szerzők pedig egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a katonai sikerek nyomán „megmámorosodott” Kossuth maga mondta ki a trónfosztást (Kováts, 1924:173; Meszlényi, 1937:80).

A trónfosztás ilyen súlyos megítélése ellentmondani látszott annak a ténynek, hogy a nagyhatalmak nyomására 1921. november 6-án Bethlen-kormány ismét kénytelen volt kimondani a Habsburg-ház detronizációját. Az 1849-es lépés súlyosságát a tankönyvek abban látták, hogy ezzel megszűnt a békés kibontakozás minden lehetősége, és ennek tulajdonították a külső orosz katonai beavatkozást. Néhány szerző a trónfosztás kapcsán köztársasági törekvéseket tulajdonított Kossuthnak, és erősen aktualizálva a kérdést, ezt tekintette a legnagyobb hibájának. Ezzel magyarították Görgey és a tisztikar méltatlankodását, illetve a külső beavatkozás megindulását is (Domanovszky, 1926:191; Szegedi, 1942:37).

A szabadságharc bukása kapcsán a könyvek, mintegy megoldásként említették Kossuth külföldre távozását és a főhatalom Görgeyre történő átruházását, aki a túlerővel szemben már nem folytathatta a céltalan küzdelmet, le kellett tennie a fegyvert. Kossuth menekülésével kapcsolatban néhány szerző kritikus hangot alkalmazott, mely szerint ezzel az elnök magára hagyta Görgeyt, illetve, hogy mivel őt nem lehetett számon kérni, az osztrákok Batthyányn álltak bosszút. Más kiadványok viszont ezzel szemben azt emelték ki, hogy Görgey is szorgalmazta Kossuth menekülését, illetve, hogy az oroszok megpróbálták kikényszeríteni Törökországtól a kiadatását, amitől csak a nyugati hatalmak fellépése védte meg (Meszlényi, 1937:81; Havas – Lóránd, 1928:111).

Az emigrációs időszakról szólva szinte minden tankönyv elismerte, hogy Kossuth jelentős tevékenységet folytatott a nyugati államokban Magyarország helyzetének bemutatása, a nemzet iránti szimpátia felkeltése terén. Mindenütt nagy elismeréssel fogadták, amely a nyilvánvalóan a magyarság teljesítményeinek, bátorságának, kitartásának, szólt. A szerzők itt tulajdonképpen példát állítottak arra vonatkozóan, hogy bármilyen módon kerüljön is külföldre egy magyar ember, hogyan kell nemzete jó hírét képviselnie (Szabó, 1926:129; Madai, 1937:136).

Ugyanakkor a legtöbb könyv azt is leszögezte, hogy Kossuth tényleges, gyakorlati segítséget nem tudott szerezni a magyar ügy előremozdításához. A nehéz helyzetet itthon kellett megoldani, és ebben nem Kossuth konfrontatív alapállása, hanem Deák bölcs türelme, eltökélt kitartása bizonyult helyesnek. Deák ragaszkodott a 48-as jogokhoz, de nem követelt többet, ez hozta meg végül az alkotmányos viszonyok helyreállítását, a kiegyezést. Kossuth ugyan hibáztatta ezért Deákot, de nem volt igaza, mert ennél jobb kompromisszumot ekkor nem lehetett elérni. Ezt több szerző szerint végül Kossuth is elismerte, amikor a kibékülés jeleként pálmaágat küldött Deák temetésére. Ezek a gondolatok, a bölcs nyugalommal való kivárás, a megfelelő pillanatban történő fellépés, szorosan kapcsolódtak a Horthy-rendszer revízió kérdésében tanúsított politikájához (Jászay, 1930:323; Meszlényi, 1937:80).

Összefoglalóan, a korszak történelemtankönyveiben a hivatalos politikai megítéléshez illeszkedő, ellentmondásos Kossuth-kép köszönt vissza. A kiadványok általában elismert történelmi személyiségként mutatták be Kossuthot, akinek azonban konkrét tevékenységét, forradalmi fellépését, demokratikus törekvéseit elhallgatták, vagy kritikával illették a szerzők. Kossuth tehát pusztán névként, szoborszerű alakként jelent meg az ifjúság előtt, aki a hazaszeretet és a függetlenség jelképe volt ugyan, de a hétköznapiakban, az aktuális problémák megoldásában, Széchenyivel vagy Deákkal szemben, konkrét követendő példával nem tudott szolgálni.

Irodalomjegyzék

- Albert B. Gábor (2006). *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiszkolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban*. Pápa: Pannon Egyetem BTK.
- Balanyi György (1937). *Magyarország története: a középiszkolák III. osztálya számára*. Budapest: Lampel.
- Balogh Albin (1926). *Magyarország történelme a gimnázium, a reál-gimnázium és a reáliskola III. osztálya számára*. Budapest: Szent István Társulat.
- Barthos Kálmán, & Koch István (1936). *Magyarország történelme: a középiszkolák VIII. osztálya számára*. Budapest: Franklin.
- Csóka Lajos (1931). *Magyarország történelme, a mohácsi vésztől napjainkig, tekintettel a világtörténelmi kapcsolatokra: a katolikus polgári fiúiskolák IV. osztálya számára*. Budapest: Szent István Társulat.
- Domanovszky Sándor (1926). *Magyarország története: a középiszkolák III. osztálya számára*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Ember István (1926). *A magyar nemzet története: a középiszkolák III. osztálya számára*. Budapest: Athenaeum.

- Farkas László, & Komáromi Károly (1930). *Történelem a felsőkereskedelmi iskolák számára, III. rész. A magyar nemzet története, a harmadik évfolyam számára.* Budapest: Athenaeum.
- Havas István, & Lóránd Lajos (1928). *A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig, világtörténeti kapcsolatokkal: A polgári fiúiskolák IV. osztálya számára.* Budapest: Franklin.
- Jászay Rezső (1930). *Magyarország oknyomozó története: a középiskolák VIII. osztálya számára.* 2. kiad. Budapest: Lampel.
- Kováts József (1924). *Magyarország oknyomozó története: a felsőkereskedelmi iskolák III. osztálya számára.* Budapest: Lampel.
- Lukács László (2004). A Kossuth-kultusz megjelenési formái, tiszteletének utóélete. In: Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás: *Laudatio et Salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára* (pp. 293–304). Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- Madai Pál (1937). *Magyarország történelme: gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára.* Budapest: Franklin.
- Meszlényi Antal (1937). *A magyar nemzet története, kapcsolatban a világtörténet legfontosabb eseményeivel: a katolikus polgári leányiskolák IV. osztálya számára.* Budapest: Szent István Társulat.
- Miskolczi István, & Szolomájer Tasziló (1931). *Magyarország története: a középiskolák VIII. osztálya számára.* Budapest: Szent István Társulat.
- Rákossy Zoltán (1933). *A magyar nemzet története, világtörténeti fejezetekkel. II. rész: a polgári fiúiskola IV. osztálya számára.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Sebestyén Júlia (1928). *A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig: a polgári leányiskolák IV. osztálya számára.* Budapest: Franklin.
- Szabó Dezső (1926). *Magyarország története: a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola III. osztálya számára.* Budapest: Franklin.
- Szegedi Tasziló (1942). *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig a gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára.* Budapest: Szent István Társulat.
- Szőke Domokos (2002). A Kossuth-jelenség a Horthy-korszakban. In: Kurunczi Jenő – Szakács Miklós (szerk.). *Kossuth emlékülés. Szarvas, 2002 IX. 19.* (pp. 15–20). Szarvas: Tessedik Sámuel Főiskola PFK.
- Takács György (1921). *A magyar nemzet története: a gimnáziumok és reálgimnáziumok VIII. osztálya számára.* Budapest: Athenaeum.
- Ujházy László (1927). *A magyar nemzet oknyomozó történelme: a középiskolák VIII. osztálya számára.* Budapest: Szent István Társulat.
- Unger Mátyás (1976). *A történelmi tudatalakulása középiskolai történelemtankönyveinkben.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Várady Erzsébet (1934). *A magyar nemzet története a szatmári békétől napjainkig. Leánygimnáziumok, leánylíceumok és leánykollégiumok III. osztálya számára.* Budapest: Athenaeum.
- Varga Zoltán (1942). *A magyar nemzet története. II. rész, a szatmári békétől: gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára.* Debrecen: Országos Református Tanáregyesület és Országos Evangélikus Tanáregyesület, Debrecen Város Könyvnyomdája.